

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ The Tradition of Mahajati Preaching

รศ.ดร.ประสงค์ รายนสุข^๑

Assoc. Prof. Dr. Prasong Rayanasukha

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร^๒

Assoc. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติในประเทศไทย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีมาก่อนสมัยสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรม เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหายไป แต่เมื่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวง ในรูปแบบคำประพันธ์หลายชนิด ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ มีร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเป็นมหาชาติประยุกต์ ซึ่งพัฒนาไปสู่มหาชาติทรงเครื่อง มหาชาติทางเครื่อง มุ่งให้ผู้ฟังเพลิดเพลินสนุกสนาน โดยได้สารธรรมด้วย

พัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติมีทั้งด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม รูปแบบการนำเสนอแก่ผู้ฟัง และด้านระเบียบวิธีการปฏิบัติ จึงมีทั้งข้อดีและข้อด้อยคือ ด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม จัดเป็นข้อดีเพราะทำให้อ่านหรือฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนรูปแบบการนำเสนอที่มีการแห่ประกอบการเทศน์ มีข้อดีที่ทำให้ผู้ฟังไม่ง่วง ไม่เบื่อหน่าย แต่ก็มีข้อเสีย คืออาจนำไปสู่การเพิ่มโลภะ ด้านระเบียบพิธีกรรม ซึ่งมีการจัดสถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปี่พาทย์บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ มีพัฒนาการมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน จัดว่ามีข้อดีคือ ยังคงรักษาดั้งเดิมประเพณีเดิมไว้ได้ อาจปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่นการใช้แผ่นซีดีเพลงประจำกัณฑ์เทศน์แทนปี่พาทย์เพื่อประหยัดงบประมาณซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

คำสำคัญ : ประเพณีการเทศน์มหาชาติ, ชาดก

^๑นักวิชาการอิสระ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Independent Scholar, Srinakharinwirot University.

^๒อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lecturer of Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Abstract

This academic article aimed to study evolution of the tradition of Mahajati Preaching is assumed to occur before the Sukhothai period. There were not the literary works at that time because of losing the works. In the Ayuthaya period, there was the literary work, “The Royal Mahajati” (Mahajati Kum Luong), in various types of poetry. Later on, In the Ratanagodin period, the Mahajati was called “Vessantara Jataka”, which was developed to be the applied Mahajati, Mahajati Zong Krueng, and Mahajati Haang Krueng, relatively, in order to enjoy the listeners.

The evolution of Mahajati Preaching evolved in three parts, There are both of the good and bad points of the development of the Traditional Mahajati Preaching, The good points is the format of writing which makes the listeners understand clearly. As for the adding of La in preaching, it is the good point to entertain the listeners, but it is probably the bad point to increase the greed in the listener’s minds. As for the order of ritual in the preaching, it is the good point to keep it in the old tradition such as, the decorating of places like the forest according to the Vessantara Jataka’s story. It is the rather bad points to use the C.D. instead of the gamelan, however, it is sympathetic because of the limitation of the budget.

KeyWords: The Traditional Mahajati Preaching, Jataka.

๑. บทนำ

การเทศน์มหาชาติเป็นงานบุญที่นิยมจัดให้มีกันมาแต่โบราณกาล สันนิษฐานว่ามีมาแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังหลักฐานปรากฏชัดเจนในหนังสือเตภูมิกถา (ไตรภูมิพระร่วง) ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญบารมีต่างๆ ของพระพุทธเจ้าที่บังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือกชื่อ ปัจฉินาเคนทร์ แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมือง

กลิงคราฐ ด้วยใจศรัทธา ด้วยบุญสมภารบารมี ...”^๓ และนอกจากนี้ยังมีหลักฐานตามความในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ หรือจารึกนครชุม ซึ่งจารึกไว้ในสมัยพญาลิไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๐ ว่า “อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปีขุนอันทว่า พระปิฎกไตรยนี้จักหายแลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั่น สลักส่น้อยไซ้ ธรรมเทศนาเป็นต้นว่า พระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย...”^๔

จากหลักฐานทั้งในไตรภูมิพระร่วงและในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ดังกล่าว แสดงว่าชาวพุทธรู้จักคุ้นเคยกับการเทศน์มหาชาติมาช้านานแล้ว และไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยเท่านั้น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยังรุ่งเรืองอยู่ เช่น ลาว เขมร กัมพูชา พม่า เทพนมมาหาชาติ รวมทั้งมีการเขียนภาพตามฝาผนังโบสถ์วิหาร หรือเป็นภาพแผ่นผ้า (พระบุญ) โดยเฉพาะการอ่านการเทศน์มหาชาติจะได้รับความนิยมมากที่สุด จนกลายเป็นงานประเพณีประจำปี เรียกว่า “ประเพณีเทศน์มหาชาติ”

๑.๑ ประเพณีเทศน์มหาชาติ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำประเพณีว่า “สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี”^๕ ส่วนคำว่า เทศน์ อธิบายว่า “การแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา”^๖ และคำว่ามหาชาติอธิบายว่า “เรียกเวสสันดรชาดกว่า มหาชาติ, การมีเทศน์ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เรียกว่า มีเทศน์มหาชาติ”^๗

ประเพณีเทศน์มหาชาติ ก็หมายถึง ประเพณีการแสดงธรรมเรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดก อันเป็นคำสั่งสอนในทางศาสนา ซึ่งนิยมจัดสืบต่อกันมาจนปัจจุบัน

งานเทศน์มหาชาตินี้ ในภาคกลางนิยมทำกันหลังออกพรรษา พ้นหน้ากฐินแล้ว แต่ในภาคอีสานนิยมทำกันในเดือน ๔ เรียกว่า “งานบุญผะเหวด” (ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็มีการจัดงานเทศน์มหาชาติ เรียกว่า “บุญผะเหวด” เหมือนกัน) ส่วนทางภาคใต้ มีการเทศน์มหาชาติ เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติเหมือนภาคกลาง แต่ไม่จำกัดว่าเป็นเดือนใดสุดแต่วัดและชาวบ้าน

^๓พญาลิไท, **ไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๕๔.

^๔สำนักนายกรัฐมนตรี, **จารึกสุโขทัย ประชุมจารึก ภาคที่ ๑ นครชุม (หลักที่๓)** อ้างจาก รศ.ดร.สืบพงศ์ ธรรมชาติ, **วรรณคดีชาดก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์), หน้า ๔.

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ.๒๕๕๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐๙.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๕.

ในท้องถิ่นนั้นจะตกลงกัน สำหรับทางภาคเหนือ หรือดินแดนล้านนา เรียกการเทศน์มหาชาติว่า “การตั้งธรรมหลวง” ซึ่งจะจัดขึ้นในเดือนยี่เพง (ยี่เป็ง) คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ สำหรับเรื่องที่น่ามาใช้ในการเทศน์มหาชาตินั้นไม่ว่าจะเป็นภาคไหนของประเทศ (รวมทั้งประเทศลาว) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดร อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และออกผนวชจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๑.๒ เหตุผลที่นำเรื่องเวสสันดรชาดกมาเทศน์ในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ

เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ โดยที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้เป็นคาถาภาษาบาลี นับได้ ๑,๐๐๐ คาถา จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คาถาพัน” คำว่า “ชาดก” มีความหมายว่า “เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ”^๘ ชาดกนอกจากจะหมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ แล้ว ชาดกยังมีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นเครื่องชี้วัดความเสื่อมแห่งพระปริยัติในอนาคต^๙ (ความเสื่อม ๕ ประการหรืออันตราย ๕ ได้แก่ อธิคมอันตราย (อันตรายแห่งการบรรลุพระธรรม) ปฏิบัติอันตราย (อันตรายแห่งการปฏิบัติ) ปริยัติอันตราย (อันตรายแห่งการเล่าเรียน) ลิงคอันตราย (อันตรายแห่งสมณเพศ) และธาตุอันตราย (อันตรายแห่งพระธาตุ) สำหรับมหาเวสสันดรชาดกยังดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน ย่อมเป็นนิมิตหมายว่าความเสื่อมในพระปริยัติยังไม่มาถึงในเร็ววัน

เวสสันดรชาดก เป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในชาดกใหญ่ ๑๐ เรื่องที่เรียกว่า ทศชาติ เรื่องเวสสันดรชาดกนี้นิยมเรียกว่า มหาชาติ ส่วนอีก ๙ เรื่องไม่เรียกว่ามหาชาติข้อนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๐} ทรงอธิบายว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยตลอดจนประเทศใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกอื่นๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ทั้ง ๑๐ อย่าง คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี และอิทธิฐานบารมี

๑.๓ เหตุผลที่ชาวพุทธนิยมฟังเทศน์มหาชาติ

เหตุผลที่ชาวพุทธนิยมฟังเทศน์มหาชาติ สำคัญมีอยู่ ๒ ประการ คือ

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^๙อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๓๐/๑๐๓.

^{๑๐}มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, สุจิตร์, เทศน์มหาชาติเฉลิมเกียรติคุณสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) วันสมภพครบ ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๘-๑๙.

๑.๓.๑ สันนิษฐานว่าเป็นเพราะ อิทธิพลของมัลลยสูตร ที่กล่าวถึงพระมัลลยเถระ ผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตไตรยมาแจ้งแก่ชาวโลกว่า ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ คาถา ให้จบในวันเดียว จะได้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอารีย์ ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๑๑}

๑.๓.๒ คนไทยเชื่อในอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติจบในวันเดียวว่า จะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ไม่ไปเกิดในอบาย จะเป็นผู้มีลาภยศ และจะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๑๒}

จากเหตุผล ๒ ประการดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยนิดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา จนเกิดเป็นประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีทุกปีมาจนทุกวันนี้

๒. ประเพณีเทศน์มหาชาติ กับวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก

จากข้อความในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ ที่กล่าวไว้ในบทนำว่า “... พระมหาชาติ หาคณสวดมิได้เลย...” นั้น คำว่า สวด ทำให้สันนิษฐานได้ว่า มีการเทศน์เป็นทำนองมาก่อนสมัย กรุงสุโขทัย และคงจะสวดเฉพาะคาถาพันทน์ที่แปลจากภาษาบาลีเท่านั้น เพราะสมัยสุโขทัย ยังไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ แต่การฟังเทศน์มหาชาติคงมีอยู่แล้ว เพราะชาวพุทธทุกคนมีคติความเชื่อเรื่องโลกพระศรีอริยเมตไตรย ทั้งสิ้น แม้แต่พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัย ก็ทรงมีพระจริยวัตรที่ดำเนินตามแบบอย่างพระเวสสันดร โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท มีศิลาจารึกหลักที่ ๖ (จารึกวัดป่าม่วง พ.ศ. ๑๙๐๕) ระบุไว้ชัดเจนว่า “... แรม ๘ ค่ำ วันพุธ มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดีเป็นต้น... ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร...”^{๑๓} คำว่าทาน ในทานบารมีนั้นก็คือ การจัดให้มีเทศน์มหาชาติแล้วพระราชทานพระราชทรัพย์สิ่งของต่างๆ เป็นทานในโอกาสนั้น ให้เหมือนกับพระเวสสันดร

ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๒๐๒๕ โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง มหาชาติคำหลวงโดยใช้วิธีแต่งยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่งแล้วแปลเป็นภาษาไทย วรรคหนึ่งสลับกันไป ใช้คำประพันธ์หลายประเภท มี ร่าย โคลง ฉันท์ กาพย์(ยกเว้นกลอน) เพื่อใช้สวด หรืออ่านให้อุบาสก อุบาสิกา ฟังเวลาไปบำเพ็ญกุศลที่วัดในวันสำคัญ ทางศาสนา

^{๑๑}พระครูวิจิตรธรรมโกศล, กะเทาะเปลือกเวสสันดร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๒}กรมการศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, องค์ความรู้เรื่องการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐.

^{๑๓}สมหมาย เปรมจิตต์, มหาเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคม และวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

ต่อมาถึงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลมหาชาติออกเป็นภาษาไทย (พ.ศ. ๒๑๔๕ – ๒๑๘๐) โดยใช้วิธียกคาถาบาลีมาตอนหนึ่ง แล้วแปลขยายให้เนื้อความติดต่อกันไปยาวๆ เป็น “ร่ายยาว” เรียกว่ากาพย์มหาชาติใช้สำหรับพระเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกา ฟัง เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น แต่ภายหลัง เสื่อมความนิยม เพราะเรื่องยืดยาวเกินไป ฟังไม่จบใน ๑ วัน

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ มีหลายสำนวนทำนองประชันขันแข่งกัน ลักษณะการแต่งเป็นร่ายยาวมีภาษาบาลีแทรกเป็นตอนๆ คล้ายกาพย์มหาชาติในสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่ปรับเนื้อหาให้กะทัดรัด เพื่อให้เทศน์จบภายใน ๑ วัน ถึงรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง (ขุนหลวงหาวัด) มีการเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่างๆ เพื่อให้ชวนฟังยิ่งขึ้น มีการแหล่ประกอบ ทั้งแหล่ในและแหล่นอก ทำนองแหล่นอกบางที่เรียกกันว่าแหล่ตลาดก็มี ซึ่งภายหลังได้มีผู้นำไปประดิษฐ์ทำนองให้ฟังง่ายๆ เรียกกันว่า เพลงลูกทุ่ง

สมัยกรุงธนบุรี เป็นสมัยที่บ้านเมืองเพิ่งจะเสร็จจากการกอบกู้ชาติหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงพยายามทำนุบำรุงราชธานีธนบุรี ในหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านการพระศาสนาและวรรณกรรม ทรงสนับสนุนงานเขียนวรรณกรรม โดยพระองค์เองได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ไว้ด้วย มีข้าราชการบริพารที่เจริญรอยพระยุคลบาท เช่น หลวงสรวิชิต (หน) (สมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง) ได้แต่งมหาชาติกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ในทำนองร่ายยาว ซึ่งแต่งได้ไพเราะจนเป็นแบบอย่างมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ – ๔ มีการซ่อมกัณฑ์ที่สูญหายไปเมื่อคราวเสียกรุง สำเร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ทำนองแต่งเป็นร่ายยาว เรียกชื่อว่า มหาเวสสันดรชาดก ไว้สำหรับเทศน์ในโอกาสหลังออกพรรษาพ้นหน้ากฐินแล้ว นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น ๑๑ กัณฑ์ ยกเว้น กัณฑ์มहाพน และกัณฑ์มัทรี เพราะทรงเห็นว่ากวีได้แต่งไว้ดีเยี่ยมแล้ว

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมหาชาติขึ้นมีจำนวน ๕ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ วนปเวส จุลพน มหาพน สักกบรรพ และฉกษัตริย์ สำหรับทำนองแต่งเป็นร่ายยาว เช่นเดียวกับมหาชาติ แต่มีลักษณะเด่น ที่ทรงอ้างที่มาของข้อความ หรือบางที่ก็เปรียบเทียบเนื้อหาของที่มาต่างๆ ด้วย มหาชาติฉบับนี้ผู้ใช้ในการเทศน์มักเป็นเจ้านายชั้นสูง ที่เป็นเชื้อพระวงศ์โดยตรงเท่านั้น

หลังจากรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ มาจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีการแต่งมหาชาติ แต่เรียกว่า มหาชาติประยุกต์ ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับเวสสันดรชาดก แต่ปรับปรุงให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น โดยมี

พระครูพิศาลธรรมโกศล (หลวงตาแพรเยื่อไม้) คิดขึ้นมาประมาณ ๕๐ ปี มานี้เอง เพื่อใช้เทศน์ให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ไม่เบื่อหน่าย และประหยัดเวลาด้วย

ต่อมาก็มีผู้ดัดแปลง โดยนำเนื้อความในเวสสันดรชาดกมาปรับปรุง เรียกว่า มหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งมีลักษณะแปลกกว่า การเทศน์แต่เดิมมา คือ (๑) มีปุจฉา – วิสัชนา (๒) มีการสมมุติหน้าที่สำหรับพระที่เป็นองค์แสดงธรรมแต่ละเรื่อง มหาชาติทรงเครื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้คิดดัดแปลง เข้าใจว่าแต่ละวัดแต่ละท้องถิ่นนิยมปฏิบัติกันเอง

ในปัจจุบันนี้ นอกจากมหาชาติทรงเครื่องที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมี มหาชาติหาง เครื่อง^{๑๔} ซึ่งแต่ละวัดแต่ละท้องถิ่นนิยมจัดทำกันเอง โดยยังคงเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดกไว้ แต่เพิ่มการแสดงประกอบให้สนุกสนานขึ้น โดยใช้ฆราวาสแต่งตัวเป็นตัวละครเด่นๆ ในเรื่อง เช่น ชูชก ออกมาแสดง ประกอบการเทศน์ของพระ หรือบางแห่งชาวบ้านนิยมหาลิเกมาแสดง แล้วนิมนต์พระมาเทศน์ประกอบก็มี

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเพณีเทศน์มหาชาติ มีพัฒนาการควบคู่กับวรรณกรรมเรื่องมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบัน และเห็นได้ชัดว่ามีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านท่วงทำนองของการแต่งในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ และด้านประเพณีการเทศน์ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ แต่ถึงอย่างไร ประเพณีการเทศน์มหาชาติก็ยังยืนยงคงอยู่จนทุกวันนี้

๓. ข้อคิดเกี่ยวกับประเพณีการเทศน์มหาชาติ และวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ

จากหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๓ ของพระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๐๐) ที่ว่า “...ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติหาคนสวดแลมิได้เลย” แสดงว่าคงมีการเทศน์มหาชาติมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัยแล้ว แต่คงเป็นในลักษณะสวดมากกว่าการเทศน์ แต่ตกมาถึงสมัยพระเจ้าลิไทก็หาคนสวดไม่ได้ อาจเป็นเพราะไม่มีวรรณกรรมให้ศึกษา เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหาย ทั้งที่ก่อนหน้านี้คงจะมีการแปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยแล้ว เพราะคนไทยรู้จัก “คาถาพัน” ซึ่งหมายถึงเรื่องพระเวสสันดรชาดก หรือมหาชาติ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีวรรณกรรมเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” ลักษณะการแต่งเป็นคำประพันธ์หลายชนิดทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย (ยกเว้นกลอน

^{๑๔}เป็นคำที่พระมหาเด่น กลยณวิโช วัดอุดมรังสี เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร ได้คิดขึ้น, [ออนไลน์].

คงยังไม่เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น) เพราะมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายคนแต่งคงสุดแต่ใครจะถนัดแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดใด (ผู้เขียนเห็นว่าคงจะอ่านเข้าใจยากอยู่ เพราะแต่งโดยยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป)

ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตช่วยกันแปลให้เป็นภาษาไทยที่อ่าน หรือฟังได้เข้าใจง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง เรียก กาพย์มหาชาติ มีลักษณะเป็นร้อยยาว ใช้สำหรับพระเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกาฟัง เป็นที่เข้าใจง่ายกว่าการฟังมหาชาติคำหลวง แต่ภายหลังก็เสื่อมความนิยมไป เพราะเนื้อเรื่องยืดยาวไม่สามารถฟังให้จบภายใน ๑ วัน ซึ่งขัดต่อความเชื่อของคนไทยที่ว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายใน ๑ วันจะได้านิสงส์แรง ได้ไปเกิดในยุศพระศรีอริยเมตไตรย

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การเทศน์มหาชาติก็ยังคงเป็นงานบุญที่นิยมจัดกันประจำปี ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น ประเพณี และคนไทยก็ยังนิยมฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จึงมีผู้คิดแต่งมหาชาติกันหลายสำนวนมีลักษณะประชันขันแข่งกัน เรียกว่า มหาชาติกลอนเทศน์ แต่ทำนองแต่งยังคงเป็นร้อยยาว มีภาษาบาลีแทรกเป็นตอนๆ ถึงรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง การเทศน์มหาชาติมีพัฒนาการต่างไปจากเดิม มีการเทศน์เป็นทำนองต่างๆ เพื่อให้ชวนฟังยิ่งขึ้น และมีการแหล่ประกอบ ทั้งแหล่ใน และแหล่นอก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ที่พัฒนาไปถึงขั้นมีแหล่ประกอบนี้มีทั้งข้อดี และข้อด้อยคือ

ข้อดี ทำให้ผู้ฟังสนใจติดตามฟังไม่เบื่อ ไม่ง่วง ถ้าพระที่เทศน์พยายามแทรกธรรม หรือสาระได้เหมาะสม จะทำให้คนทั่วไปนิยมฟังเทศน์มหาชาติมากขึ้น ได้สารประโยชน์ทางธรรม เพราะเรื่องเวสสันดรชาดก มีคุณค่าหลายประการด้านคุณธรรม เช่น ความกตัญญู ความเสียสละ ด้านการปกครองระบอบประชาธิปไตย เหล่านี้เป็นการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่สาธุชน

ข้อด้อย ถ้าพระผู้เทศน์มุ่งให้ผู้ฟังสนุกสนานเป็นสำคัญ อาจลืมแทรกสาระหรือคติธรรมให้ผู้ฟังรับทราบ หรือบางแห่งมีการแหล่ แล้วมีการเรียไรเงิน หรือติดกัณฑ์เทศน์เพิ่ม เป็นต้น อาจเป็นการนำไปสู่การเพิ่มโลภะแทนที่จะเป็นการบุญ อาจกลายเป็นบาปแทนก็ได้ นับว่าเป็นการไม่เหมาะสม

สำหรับด้านวรรณกรรมที่มีการพัฒนาจากกาพย์มหาชาติ มาเป็นมหาชาติกลอนเทศน์หลายๆ สำนวนนั้น ผู้เขียนเห็นว่ามีส่วนดี เป็นการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเสริมด้านปัญญา แม้ว่าจะเป็นลักษณะแข่งขันประชันกันก็น่าจะเป็นข้อดี แต่ข้อควรระวังอย่าให้การประชันขันแข่งกลายเป็นเรื่องวิวาทบาดหมางกันในกลุ่มผู้แต่งก็จะเป็นการเสริมภูมิธรรมและภูมิรู้

สมัยกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นสมัยฟื้นฟูประเทศ และช่วงเวลาสั้นเพียง ๑๕ ปี ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินครองกรุงธนบุรี แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงสนับสนุนงานด้านวรรณกรรม และก็มีกวีสำคัญสืบต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือหลวงสรวิชิต (เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ปัจจุบัน

ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงมีต่อมา มีการจัดการเทศน์ในแต่ละภาค ภาคกลางนิยมจัดในโอกาสหลังออกพรรษา ภาคอีสานจัดในเดือน ๔ เรียกว่างานบุญพระเวส ภาคเหนือจัดในเดือน ยี่เป็ง คือเพ็ญเดือน ๑๒ เรียกว่า การตั้งธรรมหลวง ภาคใต้เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติคล้ายภาคกลาง แต่กำหนดการจัดแล้วแต่ชาวบ้านกับทางวัดจะตกลงกัน

ส่วนด้านวรรณกรรม สมัยรัชกาลที่ ๑-๒ เป็นการโปรดเกล้าฯ ให้แต่งซ่อมกัณฑ์ที่สูญหายในคราวเสียกรุง ในสมัยรัชกาลที่ ๒-๓ ก็มีการแต่งบางกัณฑ์เพิ่มขึ้น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่งถึง ๑๑ กัณฑ์ ยกเว้นกัณฑ์มหาพน (พระเทพโมลี (กลั่น) แต่งไว้) และกัณฑ์มัทรี (เจ้าพระยาพระคลัง(หน) แต่งไว้) เพราะทรงเห็นว่ากวีได้แต่งไว้ดีเยี่ยมแล้ว

สำหรับทำนองแต่งในสมัยนี้ยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับมหาชาติฉบับก่อนหน้านี้ ในปัจจุบันประเพณีการเทศน์มหาชาติได้มีการพัฒนารูปแบบในการเทศน์ โดยมุ่งให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ได้รับสารประโยชน์ไม่่ง่วง ไม่เบื่อหน่าย จึงมีการเทศน์ในลักษณะปจฺฉา - วิสัชนา โดยสมมติหน้าที่ให้พระภิกษุที่เป็นองค์แสดงธรรมแต่ละรูปปรับเปลี่ยนไป เกิดมีการเทศน์ ๒ ธรรมมาสน์บ้าง ๓ ธรรมมาสน์บ้าง พระรูปหนึ่งสมมติเป็นพระเวสสันดร อีกรูปเป็นชูชก หรืออาจจะสมมติเป็นพระมัทรี หรือนางอมิตตา แล้วแต่จะเทศน์กัณฑ์ใด ทำให้ผู้ฟังสนใจตั้งใจฟังและเกิดความสุขสนานเพลิดเพลินไปพร้อม

ในด้านวรรณกรรม ก็มีการพัฒนาเป็นมหาชาติประยุกต์ แต่ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับเวสสันดรชาดก แต่ปรับปรุงให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น

จากมหาชาติประยุกต์ วรรณกรรมเรื่องมหาชาติ หรือเวสสันดรชาดก ยังคงพัฒนาต่อไปเป็นมหาชาติทรงเครื่อง ต่อไปถึงมหาชาติทางเครื่อง ซึ่งมีการแสดงประกอบการเทศน์ หรือบางแห่งชาวบ้านนิยมหาลิเกมาแสดงแล้วนิมนต์พระมาเทศน์ประกอบ

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า ปัจจุบันที่ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านรูปแบบการเทศน์ และด้านวรรณกรรมเป็นไปในลักษณะประยุกต์ จากมหาชาติ เป็นมหาชาติประยุกต์ มหาชาติทรงเครื่อง และมหาชาติทางเครื่องนั้น มองในแง่สรรค์สร้างก็จัดว่าดี เป็นการสร้างความสนใจผู้ฟัง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ หรือวัยรุ่นที่ยังพอให้ความสนใจสนุกสนานเพลิดเพลินมากกว่าสาระของเรื่อง ให้หันมา

ใส่ใจในประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีคุณค่าหลายด้าน อาทิ รสไพเราะ ของถ้อยคำสำนวนภาษาที่ปรากฏในกัณฑ์มหานพ และกัณฑ์มัทรี ความฉลาดน่ารักแบบเด็กๆ ในกัณฑ์กุมาร และอื่นๆ

อย่างไรก็ดี มีข้อควรสังวรเกี่ยวกับการนำการแสดงมาประกอบการเทศน์มหาชาติแบบทรงเครื่อง หรือ หางเครื่องนั้น ถ้ามีมากเกินไป ผู้ฟังอาจจะได้แต่ความสนุกสนานเพลิดเพลินประการเดียว อาจจะหย่อนศรัทธาด้านพระพุทธศาสนาได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้จัดงานประเพณีเทศน์มหาชาติพึงตระหนักว่าจะนำเสนอให้แต่ “เปลือก” หรือ “กระพี้” จนลืมนึกถึง “แก่น” หรืออย่างไร

ในปัจจุบันการจัดเทศน์มหาชาติยังมีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบการจัดเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ และรูปแบบการจัดเทศน์แบบประยุกต์ ซึ่งพระครูวินัยธรมานพ กนตสีโล^{๑๔} ได้อธิบายไว้ในเรื่อง การเทศน์มหาชาติ มีใจความโดยสังเขป ดังนี้

การจัดเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ เป็นการเทศน์แบบต่อเนื่อง ๑๓ กัณฑ์ พระนักเทศน์จะขึ้นธรรมาสน์เทศน์ครั้งละหนึ่งรูปไปตลอดทั้งวัน เพื่อเทศน์ให้จบ ๑๓ กัณฑ์ ภายในวันเดียว และบางวัด มีการนิมนต์พระมาเทศน์ซ้อน ๒ ธรรมาสน์ เป็นการเทศน์ซ้อนแบบต่อแหล่ ต่อมามีการพัฒนามากขึ้น โดยในเวลาแหล่จะแบ่งเป็นตัวละครต่างๆ พอถึงบทบาทของใคร ผู้รับบทนั้นก็เทศน์แหล่ ไม่ได้เทศน์เพื่อหวังเอาชนะเหมือนอย่างในสมัยก่อน

สำหรับการจัดเทศน์แบบประยุกต์ เป็นการเทศน์แบบย่อๆ รวมเนื้อเรื่องทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ คาถา เลือกคัดจัดแหล่ที่สำคัญๆ มาแหล่ให้ญาติโยมฟังทั้งแหล่นอกและแหล่ใน พระนักเทศน์จะรวบรัดตัดเนื้อเรื่องแบบเล่าบ้างแหล่บ้าง จบพอดีกับเวลาที่ทางวัดกำหนดไว้ แบ่งเป็นรูปแบบการจัดเทศน์แบบประยุกต์ ๒ ธรรมาสน์และ ๓ ธรรมาสน์ แบบประยุกต์ ๖ ธรรมาสน์ และแบบประยุกต์ ๑๓ ธรรมาสน์

การเทศน์แบบประยุกต์ ๒ ธรรมาสน์และแบบประยุกต์ ๓ ธรรมาสน์นี้ ใช้เวลาประมาณ ๓-๔ ชั่วโมงก็จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ บางครั้งมีตัวแสดงประกอบการเทศน์ เรียกว่าเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ส่วนการเทศน์แบบประยุกต์ ๖ ธรรมาสน์ เรียกว่า การเทศน์แบบ ๖ กษัตริย์ ในปัจจุบันยังมีการจัดกันอยู่บ้าง การเทศน์แบบนี้ต้องมีการแบ่งบทของพระเทศน์ มีพระอาวุโสคอยกำกับและดำเนินเรื่อง

สำหรับการเทศน์ประยุกต์แบบ ๑๓ ธรรมาสน์ มีรูปแบบ คือ จัดให้พระขึ้นนั่งพร้อมกันทั้ง ๑๓ ธรรมาสน์ โดยพระแต่ละรูปปรับเป็นตัวละครต่างๆ ในเรื่อง เป็นพระเวสสันดร เป็นพระนาง มัทรี ฯลฯ และมีพระผู้ทำหน้าที่บรรยายเรื่องหนึ่งรูป โดยเริ่มต้นพระผู้บรรยายจะเล่าที่มาของเรื่อง เมื่อเข้าสู่เนื้อเรื่อง

^{๑๔} พระครูวินัยธรมานพ กนตสีโล, การเทศน์มหาชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.stou.ac.th/offices/oaa/oaa_old_page/profession [๗ มกราคม ๒๕๕๙].

ถึงบทของใครพระที่ทำหน้าที่รับบทนั้น ก็กล่าวเป็นคำพูดร้อยแก้วธรรมดาๆ พูดกันสดๆ คล้ายกับการเล่นละคร การเทศน์ประยุกต์แบบ ๑๓ ธรรมาสันนี้ ได้เคยมีการจัดเทศน์ที่วัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ สำหรับวัตถุประสงค์การจัดเทศน์แบบ ๑๓ ธรรมาสัน ก็เพื่อให้ฟังได้ง่ายและเพลิดเพลินกว่าแบบเดิม และเพื่อให้สามารถเทศน์ได้เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น หรือภายในวันเดียวตามความนิยมกัน แต่ปัจจุบันก็ไม่มีวัดใดจัดการเทศน์แบบนี้ อีกแล้ว

กล่าวได้ว่า รูปแบบการเทศน์มหาชาติทั้งแบบเรียงกัณฑ์และแบบประยุกต์ ล้วนให้ประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งนั้น เนื่องจากเรื่องเวสสันดรมีคุณค่าในเนื้อหาอยู่หลายประการ เช่น คุณธรรมความดีงามด้านความเสียสละ ความอดทน ความกตัญญู ความเมตตา เป็นต้น ทั้งท่วงทำนองในการเทศน์ที่ไพเราะด้วยน้ำเสียงและลีลาของพระนักเทศน์ ยังช่วยเสริมสร้างศิลปะเชิงดนตรีในหัวใจของผู้ฟัง เกื้อกูลความละมุนละไมให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ และเมื่อมีรูปแบบการเทศน์เชิงประยุกต์ ซึ่งทางวัดหรือพระนักเทศน์ได้พัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินในการฟังเรื่องราวทางพุทธศาสนาโดยไม่เบื่อหน่าย หรือ่วงนอน ทำให้ได้รับทั้งหลักพุทธธรรมและความบันเทิงในคราวเดียวกัน จึงทำให้การเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ได้มาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตสำหรับรูปแบบการจัดเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์ในส่วนที่เกี่ยวกับการแห่ลั่น พระที่เทศน์แห่ลั่นบางรูปมีน้ำเสียงดี แห่ลั่นได้คล่อง และมีลีลาสนุกสนานครึกครื้น โดยเฉพาะในการแห่ลั่นนอก เป็นที่ถูกใจญาติโยม จึงมีการติดกัณฑ์เทศน์ถวายเป็นพิเศษ แต่มีบางครั้ง พระบางรูปที่เทศน์มีการแห่ลั่นลักษณะเชิญชวนญาติโยมให้ติดกัณฑ์เทศน์ ซึ่งญาติโยมก็พากันติดกัณฑ์เทศน์ฉลองศรัทธาเป็นที่ครึกครื้น จนน่าเป็นข้อคิดสะกิดใจว่าจะเป็นการสมควรหรือไม่ ซึ่งกรณีเช่นนี้เป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณาทั้งในฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาส เพื่อช่วยกันหาความเป็น “ทางสายกลาง”

๔. ระเบียบประเพณีการเทศน์มหาชาติ

งานเทศน์มหาชาติมีระเบียบการจัดนับตั้งแต่สถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปีพาทย์ที่จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งจะมีมาแต่สมัยใดก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ที่นิยมกันเป็นหลักใหญ่มีดังนี้

๔.๑ ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติ

๔.๑.๑ ตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก โดยนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อยและกิ่งไม้มาผูกตามเสาและบริเวณรอบๆ ธรรมาสัน ประดับธงทิวและราชวัตร ฉัตร ตามสมควร

๔.๑.๒ ตั้งขันสาครใหญ่ หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ใส่น้ำสะอาดเต็ม สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ในระหว่างที่พระเทศน์ น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จพิธีแล้วถือว่าเป็นน้ำพระพุทธรมณต์ที่สำคัญ ภาชนะที่ใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาสน์กลางบริเวณพิธี

๔.๑.๓ เตรียมเทียนเล็กๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม แล้วนับแยกจำนวนแยกเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบว่ามีมัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้น ก็จะเอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ภาชนะใส่น้ำต่อกันไปจนจบกัณฑ์ให้หมดมัดพอดี ครบ ๑๓ กัณฑ์ถ้วนจำนวน ๑,๐๐๐ เล่มเท่าจำนวนคาถา บางแห่งนิยมทำธงเล็กๆ ๑,๐๐๐ คั่นแบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณฑ์อย่างเทียน แล้วปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหอยกกกล้วย แต่การใช้ธงไม่เป็นที่นิยมเช่นเทียน การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณฑ์เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้นๆ^{๑๖}

๔.๒ ข้อสังเกตของการเทศน์มหาชาติในปัจจุบัน

๔.๒.๑ ระเบียบพิธีการจัดเทศน์มหาชาติเข้าใจว่าคงมีมาพร้อมๆ กับการฟังสวด หรือฟังเทศน์มหาชาติตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยนั้น องค์ประกอบต่างๆ อาจแตกต่างกันบ้างแต่อย่างน้อยก็ยังมีเครื่องกัณฑ์เทศน์ ส่วนปีพาทย์ประจำกัณฑ์ก็น่าจะมี เพราะการเทศน์มหาชาตินั้นได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระมหากษัตริย์จะทรงสนับสนุนทางด้านวรรณกรรมตลอดมา เชื่อว่าด้านประเพณีการเทศน์มหาชาติก็คงจะอยู่ในพระราชนิยม และทรงสนับสนุนตลอดมาเช่นกัน ในปัจจุบันจะเห็นว่าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จทรงเป็นองค์ประธานในงานประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีที่บางหน่วยงานจัดขึ้น และผู้เขียนเห็นว่าเป็นจุดสำคัญที่เสริมให้ประเพณีเทศน์มหาชาติยังมั่นคงอยู่จนทุกวันนี้

๔.๒.๒ ผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีระเบียบประเพณีการจัดที่ละเอียดประณีต ที่เห็นได้ชัดก็คือ การบรรเลงปีพาทย์ประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่โบราณ ดังมีกล่าวไว้ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๖๒ ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. ๗๓๒ (พ.ศ. ๑๙๑๓) ตอนที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๑ – ๓๐ กล่าวถึงดนตรีไว้ว่า “ให้ถือกระถางข้าวตอกดอกไม้ได้เทียน ดีพาทย์ดัง พินฆ้องกลอง ปี่สรวไน พิสนธยชัยทะเหียด กาหล แตรสังข์มาน กังสดาล มรยางค์ ดงเดียด เสียงเลศเสียงก้อง อีกทั้งคนร้องไห้อื้อดาสะท้าน ทั้งนครหรียญชัยแล”^{๑๗} ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ

^{๑๖}ระเบียบพิธีเทศน์มหาชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/newspr/theganadok.php> [๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๘].

^{๑๗}เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ, ประเพณีการเทศน์มหาชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

เจ้าภาพจุดเทียนประจำกัณฑ์เทศน์เป็นสัญญาณอาราธนาพระธรรมกถึกขึ้นสู่ธรรมาสน์เทศน์ และเมื่อพระเทศน์จบลงแต่ละกัณฑ์ ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์นั้นๆ เช่น กัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบรรเลงเพลงพญาโศก กัณฑ์ชูกะจะบรรเลงเพลงเช่นเกล้า หรือค้ำคาวกีนกล้วย และเมื่อจบกัณฑ์สุดท้ายหากไม่มีการเทศน์ต่อ (เช่นเทศน์อริยสัจสี่) ปี่พาทย์ก็จะบรรเลงเพลงกราวรำต่อเนื่องกับเพลงเชิด เป็นการแสดงความยินดีปรีดาที่ได้ประกอบกุศลกิจสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เป็นการอนุโมทนาแก่ผู้มาร่วมการกุศล และแสดงว่าเป็นการเลิกงาน

การนำวงปี่พาทย์มาบรรเลงประกอบในพิธีเทศน์มหาชาติได้อย่างเหมาะสมนั้น นับเป็นศิลปะและประเพณีที่สามารถดำเนินไปพร้อมๆ กันได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน แสดงให้เห็นว่าต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันโดยมีเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์เป็นสื่อกลางในการประสาน จึงถือได้ว่าเป็นวิธีการอนุรักษ์เผยแพร่วัฒนธรรมการบรรเลงดนตรีไทยให้คงคุณค่าคู่กับประเพณีอันดีงามทางพระพุทธศาสนา สมควรที่ชาวไทยควรธำรงรักษา และสืบทอดให้คงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป

ในปัจจุบันสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ความผันแปรด้านเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องคำนึงเรื่องการใช้จ่าย การทำมาหากิน และเรื่องปากท้องเป็นสำคัญ อันอาจมีผลกระทบถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ดังจะเห็นได้ในเรื่องของการใช้ปี่พาทย์บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงใช้เทปหรือแผ่นซีดีแทน บางแห่งใช้ดนตรีไทยบรรเลงเพลงเฉพาะตอนเริ่มต้นและตอนจบเท่านั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เพื่อความรวดเร็วประหยัดเวลา รวมทั้งประหยัดงบประมาณก็เป็นได้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจพอสมควร แต่ก็เป็นเรื่องน่าเสียดายความไพเราะนุ่มนวลของปี่พาทย์ที่อาจจะค่อยๆ เลือนหายไปตามกาลเวลา

๔.๒.๓ สังคมไทยปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงตามยุคโลกาภิวัตน์ หรือยุคสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คนส่วนใหญ่ต้องปรับตัวให้เหมาะกับสภาพเศรษฐกิจที่เผชิญอยู่ พ่อแม่ไม่มีเวลามากพอที่จะดูแลอบรมลูกอย่างใกล้ชิดเหมือนสมัยก่อน โอกาสที่จะพาลูกเข้าวัดมีน้อยลง ผลก็คือ มีการเปลี่ยนแปลงด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคตินิยมในการฟังเทศน์มหาชาติแปรเปลี่ยนไป ความเชื่อเรื่องการได้รับอานิสงส์แรง และได้เกิดในสมัยพระศรีอริยวงศ์จะลดน้อยลง โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนบางส่วนอาจรู้จักแต่เพียงชื่อเทศน์มหาชาติ แต่ขาดความสนใจที่จะเรียนรู้ บางคนรู้จักพระเวสสันดร แต่ก็มองข้ามคุณธรรม และคุณค่าในเรื่องเวสสันดรชาดก กลับมองในมุมของสิทธิมนุษยชนก็มีบ้าง เหล่านี้ เป็นเรื่องของความเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน แต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่สนใจประเพณีวัฒนธรรมไทย จึงเป็นการสมควรหาทางส่งเสริมสนับสนุนในหลายๆ วงการ โดยเฉพาะวงการศึกษาวงการพระพุทธศาสนา เพื่อหาวิธี

ดำรงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นประเพณีของไทยที่มีคุณค่าหลายประการ อาทิ สุนทรียรสทางภาษา รสวรรณคดี ศิลปกรรม คีตศิลป์พื้นบ้าน คุณธรรม และจริยธรรม ซึ่งล้วนแต่เสริมสร้างจิตและอารมณ์ เป็นการเติมเต็มคุณภาพแห่งชีวิตมิให้โน้มเอียงไปสู่การเป็นเพียงมนุษย์เครื่องจักรกลเท่านั้น

๕. บทสรุป

ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย และมีพัฒนาการต่อๆ มาควบคู่กับวรรณกรรม เรื่องมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดกมาจนถึงปัจจุบัน การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีงานบุญที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วทุกภาคของประเทศไทย มีความศรัทธา และเชื่อในคตินิยมว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จะได้รับอานิสงส์แรง ซึ่งส่งผลให้เกิดในศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย ทั้งจะเป็นผู้มีลาภยศ และได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน จึงทำให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยินดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา

ประเพณีการเทศน์มหาชาติได้รับการสนับสนุนจาก พระมหากษัตริย์ไทยมาทุกยุคทุกสมัย นับแต่โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวง ต่อมามีการปรับปรุงเพื่อให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดเทศน์มหาชาติหน้าพระที่นั่งโดยมีพระราชวงศ์เสด็จเป็นองค์ประธานในงานเทศน์มหาชาติบ้างตั้งปรากฏในปัจจุบันที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จเป็นองค์ประธานตามที่หน่วยงานต่างๆ จัดขึ้น

ทุกวันนี้ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ทั้งด้านเนื้อหา มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนด้านรูปแบบมีการประยุกต์เช่น มีการเทศน์แบบปฐกฐา – วิสัชนาบ้าง มีการหล่อประกอบการเทศน์บ้าง ไปจนถึงมีการแสดงลิเกสลับการเทศน์ของพระก็พบในบางแห่ง ส่วนเครื่องประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ เช่น การบรรเลงปี่พาทย์ในพิธีเทศน์มหาชาตินั้น มีการประยุกต์โดยใช้แผ่นซีดีแทนปี่พาทย์ก็มี ซึ่งอาจเพราะต้องการความประหยัดก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะคุณค่าในเนื้อหาของมหาชาติ เป็นการปลูกฝังคุณธรรมความดีงาม อันมีกระแสแห่งความเมตตา ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความไม่เห็นแก่ตัว รวมทั้งอรรถรสด้านถ้อยคำสำนวนภาษา โดยผ่านท่วงทำนองการเทศน์ของพระธรรมกถึกยังเป็นเสน่ห์ตรึงศรัทธาของชาวไทยพุทธได้มันอยู่ แม้จะมีอิทธิพลของ กระแสวัฒนธรรมต่างชาติที่เข้ามาปะปนในวัฒนธรรมของไทยทำให้เบี่ยงเบนความสนใจของคนไทยบางกลุ่มไปบ้าง แต่ประเพณีการเทศน์มหาชาติของไทยยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนอนาคตจะเป็นอย่างไร ประเพณีการเทศน์มหาชาติจะยังคงอยู่ หรือจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ก็ขอฝากไว้กับวงการศึกษาและวัฒนธรรม รวมทั้งวงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทยและชาวไทยพุทธทุกคนต่อไป

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **องค์ความรู้เรื่องการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘.

เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ. **ประเพณีการเทศน์มหาชาติ.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๐.

พระครูวิจิตรธรรมโกศล. **กะเทาะเปลือกเวสสันดร.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลื่องเชียง, ๒๕๓๖.

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. **สัจจัตถ์เทศน์มหาชาติเฉลิมเกียรติเจ้าพระยาบรม**

มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) วันสมภพครบ ๒๐๐ ปี. ๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, จำกัด, ๒๕๕๖.

สมโภชหิรัณยบัตร พัดยศ พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต. **ปริทัศน์เวสสันดรชาดก.** วัดราษฎร์บำรุง ชลบุรี, ๒๕๓๑.

สมหมาย เปรมจิตต์. **มหาเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคม และวัฒนธรรม.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ มิ่งเมือง, ๒๕๔๔.

สีบพงศ์ ธรรมชาติ. รศ.,ดร. **วรรณคดีชาดก.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

พระมหาสมชาติ นนทอมมิโก (บุษนารีย์). ศึกษาคุณค่าการเทศน์มหาชาติในล้านนา. **พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓.

พระครูอดุลสีลภิตต์ (ประพัฒน์ ฐานะวุฒโท). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดก ในล้านนา. **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

อุดมพร คัมภีรานนท์. การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องพระมาลัยคำหลวง. **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.